

de ijverige van den Bosch nieuwe forten en andere verdedigingswerken liet aanleggen, dat alles in herendienst.

Het eerste gevolg van het Cultuurstelsel was dus dat de last van de gedwongen arbeid die op de dorpsbevolking rustte, aanzienlijk werd verzwaard – in de cultures werd omstreeks 1845 door meer dan de helft van de bevolking van heel Java een gedeelte van het jaar gewerkt.

Zodra het stelsel werd ingevoerd, kwam er verzet: verzet van de zijde van Nederlandse bestuursambtenaren die zich gedegradeerd achtten tot agrarische opzichters, en verzet van de zijde der dorpelingen. Al dat verzet wist van den Bosch te breken doordat hij de door Daendels, Raffles en van der Capellen in veel opzichten gedegradeerde regenten in hun oude machtsposities herstelde en die posities zelfs erfelijk maakte, en doordat hij de tevoren slechts voor de koffiecultuur in de Preanger geldende regeling tot heel Java uitbreidde: voortaan zouden zowel de regenten en hun districtshoofden, de *wedono's*, als de Nederlandse bestuursambtenaren een zeker percentage krijgen van de opbrengst van alle cultuurproducten; beide groepen werden aldus gestimuleerd om de dorpsbevolkingen aan het werk te zetten en te houden. Het Nederlandse bestuursapparaat werd overigens versterkt want van den Bosch achtte meer toezicht op de inheemse bestuurders wenselijk; hij breidde het stelsel van de 'koffie-sergeanten' uit door aan elke assistent-resident een aantal lagere toezichthouders, controleurs, toe te voegen.

Het ging bij de uitkering der cultuurprocenten vooral in die residenties en regentschappen waar veel gouvernementscultures kwamen te liggen, om zeer aanzienlijke bedragen. Zij waren de functionarissen van het Nederlandse bestuursapparaat welkom doordat de pensioenen waarop zij recht hadden, laag waren: na dertig dienstjaren drie-achtste van hun hoogste wedde. 'Het was', schreef de historicus die de zaak van de cultuurprocenten heeft onderzocht, R. Reinsma, 'met name voor de topfunctionarissen wel zeer verleidelijk te trachten in korte tijd zo'n fortuin te verwerven dat zij eerder naar Europa terug konden keren.'¹ In de residentie met het uitgebreidste suikerareaal, Pasoeroean op Oost-Java, kon de resident, die een jaarsalaris van f 15 000 had (een minister in Nederland ontving in die tijd f 12 000), jaarlijks cultuurprocenten krijgen tot een totaal van ruim f 25 000; de onder hem geplaatste ambtenaren konden maximaal hun salarissen verdubbelen. In de residentie der Preanger Regentschappen met haar uitgebreide koffiecultuur kon de resident per jaar zelfs een extra-bedrag krijgen dat niet ver beneden de

¹ R. Reinsma in: *Geld en geweten*, dl. I, p. 68.